

HOPPÁL Mihály

Etnopolitika, lokális hagyomány és nemzetépítés

Etnográfiai háttér

Az etnográfia, mint a kultúra tudománya minőségi adatokkal járulhat hozzá egy korszerű etnopolitikai stratégia kialakításához. A néprajz nem a statisztikai adatok számosságával operál, hanem a közvetlen személyes interjú technikával, amely minőségi adatfeltárást tesz lehetővé. Ezt, ha kiegészítjük az antropológiai résztvevő megfigyelés módszerével, akkor a problémakezelés új lehetőségei nyílnak meg a kutatók előtt, a leírás pedig sokkal pontosabb lesz. Mindezekből következik, hogy az etnográfiai-antropológiai közelítés a társadalomtudományokban egy korábban negligált dimenziót tud a figyelem reflektorfényébe állítani, s ebben a megvilágításban a más perspektívákból észlelt jelenségek (adatok, események, alakzatok, struktúrák) egészen más képet mutatnak, új értelmezésre szorulnak, más értelmet kapnak.

Megállapítható, hogy az elmúlt évtizedben a néprajz eredményeit nem vették figyelembe sem a társadalomtudományokban, sem a gyakorlati politikában. Ennek egyik oka természetesen a tudományszak visszahúzódó, magát a politikától távontartó jellegéből adódik, abból az előfeltevésből, hogy diszciplinánk történeti jellege eleve kizárja a mindennapi politikai gyakorlatban való részvételt. A történeti szemlélet önmagában még nem kell, hogy egyúttal múltba fordulást is jelentsen, de ez volt a kényelmesebb álláspont. Különösen olyan évtizedek után, amelyek során a néprajzosok szeme láttára tették tönkre a parasztság munkaerőkölcsét a kolhozosítás erőltetésével, majd amikor végre a falusi lakosság elfogadta a megváltoztathatatlanul ítélt helyzetet és kezdte jól működtetni a szövetkezeteket (és kiegészítésképpen a háztáji gazdaságokat), akkor ezt a rendszert is szétverték a hozzá nem értés bajnokai félreértett politikai céloktól vezéreltetve. Ha csak részben hallgattak volna az illetékesek az etnográfusokra, illetve ha egyáltalán megkérdézték volna őket, akkor talán sok mindent el lehetett volna kerülni.

Egyszerű szavakkal mondván: a kulturális háttér megismerése elengedhetetlen minden politikai döntéshozatal előtt, vagy legalább törekedni kell rá. Mert legyenek bármily magas szintűek az ideológiai elvek, a mindennapi életet a falvak (de a városok) talajszint valóságában más törvények működtetik. Bármennyire is furcsán hangzik, de a hiedelmek rendszere az egyik olyan belső reguláló rendszer, amely ugyan nem látványos, de mégis hatékonyan irányítja a mindennapi élet eseményeit. Még a hetvenes évek közepén egy igazi interdiszciplináris konferencia előadásai/tanulmányai bizonyították e tézis igazságát. A társadalmi kommunikáció kutatói ráéreztek már akkor arra, hogy a hiedelmek, a nyelvhasználat, az értékrend, a társadalmi tudat különféle ideologikus elemei milyen jó hatásokkal működtetik, egyszerűen befolyásolják a közösségek életét. Egyrészt a tömegek ösztönösen a közös, kulturálisan beidegződött értékrend nyomására cselekszenek, mivel a dolgokról nem tudásuk, hanem csak

hiedelmek vannak, másrészt az elit tagjai pedig tudatosan manipulálják a tömegeket a közös kulturális háttérre való állandó hivatkozással.

Mindezekből az következik, hogy a néprajz a kis közösségek, a lokális hagyományok elemzése során nyert eredményekkel tud hozzájárulni egy valós etnopolitikai stratégiát kialakító munkához.

A lokális hagyományokról

A hagyományról, vagyis a kulturális folyamatosságról szólva megállapítható, hogy az állandóan visszatérő ismétlődés az egyik legfontosabb mechanizmus a kultúrában. Létezik egy igen erős tendencia, amely a régi minták fenntartását, újratermelését segíti elő. A hagyomány nem más, mint a kultúra jellegzetes mintáinak és értékeinek a továbbadása (a latin *tradere* az *átadást* jelenti) a nemzedékek között. Más meghatározás szerint a hagyomány a közösség kulturális memóriája, egy olyan emlékeztár, amely a közösség önazonosításához szükséges információkat tárolja. Ez az információ éppen a kultúra újratermeléséhez, az azonosító minták létrehozásához szükséges.

Korábban a kulturális változások szerepét és jelentőségét mértéktelenül túlhangsúlyozták, de mára az úgynevezett „forradalmi változások”-ról kiderült, hogy alig hoztak többet az évszázados kultúrák emlékeinek esztelen elpusztításánál. Mégis az eredeti „népi” rendszer, mint egész, túlélte a messianisztikus újat akarást, és a diktátorok bukása után tovább építkezik a régi hagyományok romjain. Sőt, sok esetben az új „társadalmi” rendszer azon bukik meg, hogy a deklarációkban megjelenő új, s így a régi szempontjából idegen elemeket nem lehet vegyíteni illetve egybeépíteni a régi szerkezettel. Mindazonáltal a kulturális folyamatosság egy olyan szintetikus jelenség, amely hajlékony és adaptív folyamat. A hagyomány ebben a folyamatban az identitás folyamatos fenntartásának eszköze.

S ezen a ponton válik jelentőssé a lokalitás. Ugyanis a helyi hagyományokhoz mindig erős identitásérzés társul. A helyi kultúrák – s a nemzeti kultúrák globális nézőpontból végző soron szintén lokális kultúráknak tekinthetők – sikeresen kidolgozták a lakóhelyhez, a közvetlen környezethez tartozás érzését. Ez a lokális identitás jelenti elsősorban a környezet tiszteletét, az ahhoz való közvetlen függő-óvó ragaszkodást (sokszor ez mítoszok, helyi mondák, természeti védőszellemek formájában fejeződik ki). Ebben a kontextusban a hagyomány az önazonosság-tudat folyamatos újratermelését jelenti, az azonosulás jelképes fogódzóinak megkeresését az emlékezés számára. A hagyomány szimbolikus aspektusa nyilvánvaló mind a közember számára, aki öntudatlanul létrehozza identitásának hagyományok adta jelképeit, mind pedig a kutató néprajzos/antropológus számára.

Nem véletlen, hogy az identitás fogalma előtérbe került a múlt század utolsó évtizedeiben, mert ez a fogalom éppen a helyi kulturális örökség, a lokális tradíció továbbadásán alapul, mert a helyi hagyományok mindig erős érzelmi azonosulást jelentenek. Különösen fontos ez a szempont a kisebbségi politikában.¹

Az értékek, az életmódok, a mítoszok, a hiedelmek, a hitek és a nyelvek, egyszóval a hagyományok különbözőségének elismerése adja a kulturális pluralizmus alapját. Csak a lokális hagyományok létének elismerése biztosíthatja a kulturális folyamatosságot.

A helyi közösségek évszázados létükkel bizonyították képességüket, hogy alkalmazkodni tudnak környezetükhöz mind ökológiai, mind pedig társadalmi értelemben, vagyis hogy a szomszédos népcsoportok képesek egymás mellett élni, megőrizve sajátos kulturális arculatukat. Nincs szükség tehát világmegváltó, s közben hagyományokat romboló tervekre. Szükség van viszont a hagyományok szavának meghallására, amely a folyamatosság továbbépítésére int. Szükség van, sőt égetően van szükség a régi értékek, hitek és erkölcsök megbecsülésére,

mert ezek nélkül úgy tűnik, nem lehet semmi újat felépíteni. A hagyományok adta beidegződések erősebbek az új akarásánál – többek között erre mutatnak rá a néprajzi és az antropológiai kutatások a világ egymástól igen távol eső vidékein.

Arra is tanítanak az etnológiai kutatások, hogy a lokális hagyományok gazdag tudásanyagot halmoztak fel a történelem folyamán, amely tudás mindig a közösség túlélését szolgálta az adott társadalmi és természeti környezetben. Vétek volna ezt a tudásanyagot nem felhasználni egy válságokkal terhes időben. A lokális életmódminták a nemzeti kultúra egészén belül, mint kulturális paradigmák, mint választási lehetőségek szerepelhetnek, s jelentőségük éppen abban áll, hogy kipróbált megoldásokként jöhetnek szóba. Egy rugalmas kulturális rendszer csak akkor képes sikerrel szembenézni a gazdasági, társadalmi, politikai kihívásokkal, ha rendelkezik a megoldások gazdag választékával, a gyors reagálás lehetőségeinek tárházával.

A lokális hagyományokból felépülő nemzeti örökség csak akkor marad fenn, ha állandóan újratelemtjük. Vagyis a hagyomány-alapú társadalom a helyi kulturális értékek megbecsülésére épül, s a kisközösségek belső kezdeményező erejére épít, ezáltal újra meg újra feltölti a közösség alkotókedvét. A hagyományok ébrentartása ily módon az önbecsülés, az egészséges lokális identitás forrása lesz, a tradíció ily módon összeköti a múltat és a jövőt.

A regionalitás értékei

A közelmúlt évtizedek számtalan példát mutattak arra, hogy a lokális hagyományok felértékelődésével egyfajta etnocentrikus közbeszéd is megerősödött. Nem a politikai túlzásokra kell itt elsősorban gondolni, amely a köznép tömegeire nem jellemző, hanem ami az általam jobban ismert falusi lakosságot nagyon is jellemzi az egészséges lokálpatriotizmus, és összetartozás-tudat, amely nélkül nem működik egészségesen egyetlen közösség sem. A lokális közösségek szélesebb körben történő összefogása az alapja a regionális együttműködésnek, amely a kibővült Európa közösségi együttműködésének is szerkezeti tartópillére. Visszaemlékszem, hogy már a 80-as években részt vettem egyszer Észak-Olaszországban egy régiók Európájának szentelt konferencián, s látom, hogy az akkori álmok, tervek mára már valósággá váltak, tehát a regionalitás tudatának erősítését kell kitűzni, ami csak erős lokális tudaton, a kis közösségek önkéntes együttműködésén alapulhat. A közös munkát azonban csak a közös értékrend alapján lehet elképzelni.

Ezért teljesen téves elképzelés az, hogy nincs szükség a kisebbség védelmére – éppen ellenkezőleg, erre égetően szükség van mind a határokon belül, mind pedig a határokon túl élő magyarok körében. Az egyik érv az, hogy éppen a kis közösségek és csakis azok, amelyek még őrzik és őrizni tudják a hagyományos értékrendet (munkaerőkölcset, közösségi tudatot, identitást). A helyi közösség még átlátható, működtethető emberi kapcsolatrendszerrel és érdekhálózattal rendelkezik, a nagyvárosi már nem. A régiók Európája tehát a lokális érdekek, értékek, mítoszok, legendák, ízek, színek, szimbólumok, nyelvek világa lesz. Ezt tagadni nemcsak dőreség lenne, de egyben annak tagadása is, hogy ma még elnyomott, el nem ismert kisebbségek (a különféle vendégmunkás bevándorlók Nyugat-Európában, a románok, a kosovói albánok, a csecsenek) éppen közösségi létformájuk építő elemeit nem használhatják az identitás-építés/erősítés során. Ilyen diszkriminálásra pedig nincs szükség, különösen elítélendő, ha a nyomás a többségi népcsoport felől vagy éppen általuk történik.

Mindezekből, a fentebb említett megfontolásokból következik, hogy több kutatás, konkrét elemzés szükségeltetik a lokalitás-regionalitás problémahálózatának vizsgálatára. Ez természetesen célzott finanszírozást jelent olyan kutatócsoportok számára, amelyek egy-egy táji-történeti népcsoport (regionális közösség) hagyományait vizsgálják.

A hagyományok (identitások, beidegződések, jelképek, előítéletek, értékek stb.) sokkal szívósabbak, mint azt gondolnánk. Akár több évtizedes lappangás után a Szovjetunió köztársaságaiban élő kis népek képesek voltak új életre kelni és önálló országokat alapítani. Jó példák továbbá a baszk, az ír, a skót, a számi (lapp), a csecsen, az észak-amerikai indián (és sok más) etnikai újjászületés ténye. Ezeket a mozgalmakat nem elnyomni, hanem segíteni kell, hogy békésen kibontakozhassanak, elsősorban a kultúra területén, hogy aztán a fegyverekre sor ne kerülhessen. A kultúra, a nyelv, a hagyományok, egyszóval a szimbolikus szféra kiteljesedésének támogatása sok esetben még a gazdaság támogatásánál is fontosabb!

Több ízben vettem részt olyan UNESCO konferencián, amelynek témája a *cultural diversity*, vagyis a különböző kultúrák egymás melletti békés együttélése volt. Ez a jövő, erre kell törekedni – állapították meg a résztvevők, de erre csak akkor van lehetőség, ha minden kisebbségnek van lehetősége saját kulturális önállóságra, egyfajta kulturális önkormányzatra. A kulturális imperializmus a globalizmus technikája, amelyből a kivezető út a lokális/regionális kulturális autonómia megvalósítása lehet. Ez pedig a multikulturális együttélés modelleje kell, hogy legyen, amelyet annak idején szülővárosomban Kassán, de Pozsonyban, Szabadkán és Szászrégenben is, kitűnően megvalósítottak a 20. század első felében ősaink azáltal, hogy több nyelven beszéltek és békésen éltek egymás mellett a különféle nemzetiségű polgárok.

A hagyomány-alapú társadalom

Még 1988-ban tartottunk egy nemzetközi konferenciát itt Budapesten a hagyományról. A szimpózium anyagát, amelyen örmény, magyar, orosz, francia, amerikai, japán és holland kutatók vettek részt, néhány évvel később László Ervin, aki maga is részt vett a tanácskozáson, jelentette meg világhírű folyóiratában, a *World Futures* 34. évfolyamának különszámaként,² vagyis a világ jövőjével foglalkozó folyóirat közölte a hagyományról szóló eszme-futtatásokat. Talán több mint jelképes, hogy a világ jövőjében már akkor jó néhányan fontos szerepet tulajdonítottak a hagyományok megtartásának.

László Ervin, aki a fenntartható fejlődés elméletének egyik kidolgozója volt, a konferencián a fejlődés kulturális dimenziójáról és a kultúrát meghatározó tudati mezők/térképek (*cognitive map*) jelentőségéről szolt.³ Vitányi Iván *Hagyomány és modernitás* című dolgozatában Gadamert idézte, mondván, hogy „a hagyomány megőrzi a korábbi korok racionális tudásanyagát, amelyet a korábbi nemzedékek felhalmoztak”, vagyis ilyen értelemben a hagyományt nem kell szembeállítani a racionalizmussal, ami igen gyakran a régi, az idejé múlt el-törlését szorgalmazta. Nem véletlen, hogy eszme-futtatása végén éppen Bartókra hivatkozott, mint aki össze tudta egyeztetni az ősit és a modernet, s a kettőből alkotott időtállót.⁴

A magyar szerzők közül kiemelkedően eredetiek az etológus Csányi Vilmos gondolatai, aki „a kultúra evolúciója”-nak replikatív modelljét és annak működését vázolta fel megalapítva, hogy az utánzó ismétlés mechanizmusa alakította ki az emberi közösségekben az együttműködés mechanizmusait, amelyek lényegében a megszerzett tudások ismétlődő átadásán alapultak.⁵ Voigt Vilmos és jómagam a kulturális tradíciók szemiotikai modellezését vázoltuk föl dolgozatainkban. A kulturális hagyománynak különösen azt az aspektusát tartjuk fontosnak, amelyet korábban meglehetősen elhanyagoltak, nevezetesen, hogy a kulturális folyamatokban egyszerre két mechanizmus működik egy időben. Az egyik az ún. innovatív vagy revolucionista hatás, amely az új és még újabb elemek beépítését, a rendszer megújítását szolgálja és szorgalmazza – ez az, amit a 20. században annyira túlhangsúlyoztak Keleten és Nyugaton, a kommunizmus és a kapitalizmus ideológusai egyaránt. Míg a másik mechanizmus a rendszer, a kultúra folyamatosságát kívánja biztosítani, vagyis a hagyományok lehetőleg zavartalan átadásán és annak továbbvitelén munkálkodik. Ennek érdekében használunk

többféle jelrendszert, többféle kódot és kódolást, szimbólumokat, nyelveket és gesztusokat, éneket és táncot, ételeket és ünnepi étkezéseket. Mindezek együttesen biztosíthatják a közösség számára fontos információk, a közösségre jellemző ismertetőjegyek biztonságos (gyakran túlbiztosított) átvitelét.⁶ Miért van erre szükség? Azért, mert csak így biztosítható, hogy a közösség tagjai hosszú távon is megőrizték az önazonosításhoz szükséges tudás legfontosabb elemeit, megőrizték identitásukat. Azt mondhatjuk, hogy ez a „multikodalitás” adja a kultúrák csodálatos rugalmasságát, azt az alkalmazkodóképességet, amely nélkül nincs túlélés. A két mechanizmus, az új elemek beépítése és a régi struktúrák megőrzése, egyensúlya illetve koronként változó dinamikája az, ami a hagyomány működésének legfontosabb jellemzője. Amikor az egyiket a másik rovására túl- vagy visszafejlesztik, akkor megbomlik az egészséges egyensúly és a kultúra megmerevedik, vagy éppen ellenkezőleg elemeire esik szét és elveszti folyamatosságát, pedig éppen a folyamatosság biztosítása az, ami a tradíció egyik legfontosabb funkciója.

Különösen így van ez ma, a globalizáció korában, vagyis a posztmodern korban, ahogy jellemezni szokták a mai világot. A globális egységülés korában, mintegy annak ellensúlyozására, felértékelődnek a lokális hagyományok.⁷ A helyi kulturális értékek szerepe megnőtt a közelmúlt évtizedekben, mert a közösségek ráébredtek arra, hogy a helyi szinten felmerülő problémák megoldását hiába várják a távoli, országos szintű intézményektől.⁸ A globális vállalatok a kizsákmányolásban, a gyors építésben és rombolásban érdekeltek, s aztán hamarosan továbbállnak, s nem érdekli őket a helyben maradó identitás válsága, se a visszamaradó környezetszennyezés. A korábban összetartó kis közösség szétesik, a világméretű migráció pedig teljessé teszi az identitásvesztés folyamatát.

Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a világ uniformizálódásának idején, a farmerdivat és a baseball egyensapka korában, a McDonald's ételek íztelensége és a Coca-kolonizáció nyomásával egyidőben sohasem álmódott reneszánsza kezd kibontakozni az etnikus tudatosságnak. Legyen az ideológiai vagy fogyasztási internacionalizmus idején a lokális kultúra jegyei, mint etnikus jelképek kerülnek felmutatásra,⁹ hogy ezáltal megerősítsék a kulturálisan (történetileg, nyelvileg, vérségileg) összetartozó csoportok identitását.

Különösen, akkor lesz/lehet fontos az identitás megerősítése, ha a csoport a kisebbségi lét szorításában éli mindennapjait. Ilyenkor minden apró gesztusnak, szólásnak, nyelvi fordulatnak, dallamnak, színnek, jelnek, viseletdarabnak, ünnepnek, ételnek jelképes értelmet tulajdonítanak. A hagyomány az ellenállást erősíti, és az ellenállás a hagyományt élteni, abból meríti szimbolikus fegyverkészletét. Ezért nem volt véletlen Jancsó Miklós filmjeinek, különösen a *Szegénylegényeknek* a kiálló sikere a hatvanas években, mert tele voltak olyan utalásokkal, jelképekkel, dallamokkal, amelyeknek „nemzeti” tartalmát az akkori rezsim elnyomta, elfeledni akarta, sőt parancsolta! De hogy egy másik példát mondjak, ugyanez történt a szibériai sámánsággal, hiszen ahogy lehetőség volt rá, azonnal színre léptek a sámánok, és manapság a függetlenségi törekvések egyik ideológiai alapja a belsőázsiai-szibériai népek orosz ellenes kulturális küzdelmében. És a példákat lehetne folytatni a lappok és a jakutok, vagy Japánban az ainuk, Kínában az ujgurok kulturális köntösben zajló függetlenségi törekvéseiről. Ezek a példák utazásaim és a terepmunkám élményeiből valók!

A globális világrend egyik leggyakrabban hangoztatott szlogenje, hogy új társadalmat kell felépíteni (mennyire ismerős ez az „új világ” jelszó!), egy új információn alapuló, az információk szabad áramlását biztosító társadalmat. Ennek mai változata a tudás-alapú-társadalom gondolata (*knowledge based society* – mondják angolul, a nyelvi imperializmus világnyelvéen). Ez az elképzelt szép új világ azonban utópia, hogy ne mondjuk hazugság! Egyszerűen azért, mert az információ nem teríthető egyenlően, a tudás egyformán nem elosztható. Már tech-

nikailag sem, mert nincs a világon mindenhol villanyáram, tehát a számítógépek nem jutnak el mindenkihez egyformán. Sőt az is kiderült, hogy nem is ez a cél, hiszen az információ, a tudás hatalom.

Ezzel szemben viszont a hagyományok egyenlően eloszthatók, illetve csak közösen megélhetőek. Mindenki annyit vesz belőle, amennyit akar, és mégsem fogy el! Minél többet veszünk belőle, annál inkább erősítjük közösségépítő erejét! A helyi tudás tárházából mindenki meríthet, a gyógynövények ismeretét mindenki megtanulhatja, a táncban mindenki részt vehet, a közös dalolásban mindenki énekelhet, a lakodalom és a temetés rituális idejét mindenki átélheti, az ünnepi ételekből is mindenki ehet, a rászorulat segítő közös munkában, vagy szertartáson mindenkinek lehet valamilyen szerepe. Minél többet használjuk és minél többen használják a hagyományokat, annál fényesebben ragyog.

Hasonló következtetésre jutott Kossuth Lajos is egy 1833-ból fennmaradt írásában, amelyben az állampolgári jogok kiterjesztéséről és a szabadság lényegéről írt: „A szabadság olly kimeríthetetlen kincs, melly azáltal, hogy véle többen osztoznak, sem fogy, sem gyengül, sőt nő, sőt erősödik... Olly kincset osztani meg tíz millió polgártársainkkal, melly a megosztás által nem fogy, csak az irigység ellenkezhetik...”¹⁰

A hagyomány-alapú társadalom az egyenlőségen alapuló közösség építésstratégiai modellje, amelyben a hagyomány egy lokális közösség bizalmi tőkéje. A hagyomány a közösség önmegtartó ereje, ami nélkülözhetetlen a jövőben, és ami fontos szerepet tölt be közösségformáló, kohéziós öntudatosító hatásával. A hagyomány-alapú társadalom, olyan értékvilágot, életminőségelvet közvetít, amelyben nem a materiális elemeknek, hanem a szellemi javaknak van inkább jelentősége, ez pedig erkölcsi rendet képes teremteni. Ezt a tudatos hagyományörzést lokális szinten a jövőtervezők stratégiájává tenni, mégpedig a fenntartható hagyomány és hagyományokat megújító aktivitásokkal, amelyek szerves részét képezik a helyi gazdasági adottságok fejlesztésének és megerősítésének. Ez a jövő útja, nem a jelmondatok, hanem az értékmegőrző és teremtő cselekvés szintjén.¹¹

Jegyzetek

- 1 Glatz Ferenc: Magyarság, kisebbségpolitika és Európa. = Ezredforduló, 2010. 1. szám, 3–9. o.
- 2 Hoppál Mihály (ed.): On Tradition. Special Issue of World Futures 34. 1992. No. 3–4.
- 3 László Ervin: Culture and Development. = World Futures, 34. 1992. No. 3–4. 225–230. o.
- 4 Vitányi Iván: Tradition and Modernity. = World Futures, 34. 1992. No. 3–4. 253–255. o.
- 5 Csányi Vilmos: The Evolution of Culture. = World Futures, 34. 1992. No. 3–4. 215–223. o.
- 6 Voigt Vilmos: Tradition Toward the Future. = World Futures, 34. 1992. No. 3–4. 257–261. o.; Hoppál Mihály: Cultural Tradition as Sign Process. = World Futures, 34. 1992. No. 3–4. 201–208. o.
- 7 Siikala, Anna-Leena: Etnikus hagyományok és átalakuló társadalmak – Az identitás keresése. = EFI Communicationes, No. 6. 2001.
- 8 Hoppál Mihály: Local Cultures in a Global World. = EFI Communicationes, No. 8. 1999.
- 9 Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Magyarság-szimbólumok. Európai Folklor Intézet, Budapest, 1999.
- 10 Idézi: Zétényi Zsolt (szerk.): Magyar alkotmányossági kiskaté. Magyarországért Kulturális Egyesület, Budapest, 2011. 8. o.
- 11 További felhasznált irodalom: Hoppál Mihály (ed.): Sustainable Heritage. European Folklore Institute, Budapest, 2010; Sohookana-Asunmaa, Tytti: How can the Finno-Ugric peoples benefit from the European organizations? In: Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars I. Eds.: Nurk, A. et alii. 2000. 189–196. o.